

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research
Cilt: 13 Sayı: 71 Haziran 2020 & Volume: 13 Issue: 71 June 2020
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

PIERRE BOURDIEU'DA EPİSTEMOLOJİK BİR TAVIR OLARAK DÜŞÜNÜMSELLİK VE DİN SOSYOLOJİSİNE YANSIMALARI*

REFLEXIVITY IN PIERRE BOURDIEU AS AN EPISTEMOLOGICAL ATTITUDE AND ITS REFLECTIONS ON SOCIOLOGY OF RELIGION

Ramazan UÇAR**
Betül CAN***

Öz

21. yüzyılın son çeyreğinde özellikle Avrupa sosyolojisinde Fransız sosyolog Pierre Bourdieu, mevcut sosyoloji geleneğine yapmış olduğu radikal eleştirilerle büyük ses getirmiştir. Toplumu praxis bilimiyle ele almaya çalışan Bourdieu, radikal şüphenin ustalarından biri olarak epistemolojik ve metodolojik bağlamda mevcut her türlü dualiteye karşı çıkmış ve tüm düaliteleri diyalektik bir ilişkiye tabi tutmuştur. Sosyolojik pratikler icra edilirken *toplumsal olan her yerdedir* sloganıyla sosyoloğun da toplumsal bir evrene ait olduğunu şiddetle savunmuştur. Bu doğrultuda hem sosyal, hem de entelektüel bir evreninin ürünü olan sosyolog, söz konusu bu evrenlerin sağduyularını, varsayımlarını, duyu ve düşünce kategorilerini araştırma nesnesine yansıtma ihtimaliyle karşı karşıyadır. Epistemolojik bir tavır olarak düşünümseelliğin benimsenmesi, söz konusu bu risklerin bertaraf edilmesini sağlayarak sosyolojik pratiğin daha nesnel bir nitelik kazanmasına olanak tanyacaktır. Dolayısıyla araştırma nesnesinin inşası gerçekleşirken sürekli olarak nesnenin ve araştırmacının nesneyle olan ilişkisinin test edilmesi ve aynı zamanda araştırmacının bilimsel değerlendirme kategorilerinin farkında olunması gereklidir. Söz konusu bu çalışmada Bourdieu sosyolojisinin temel postülatı olan düşünümseellik olgusu üzerinde durulacaktır. Özellikle sosyoloji biliminin bir alt dalı olan din sosyolojisi alanında düşünümseelliğin yansımalarına değinilecek ve bu yansımalar çerçevesinde Türk din sosyolojisi bilimi üzerinde sosyolojik çözümlemelerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Pierre Bourdieu, Düşünümseellik, Refleksivite, Epistemoloji, Din sosyolojisi, Türk Din Sosyolojisi.

Abstract

In the last quarter of the 21st century, especially in European sociology, French sociologist Pierre Bourdieu is a pioneer name with his radical criticism he has made to existing sociological traditions. Bourdieu, who tries to analyze the society with the science of praxis, opposes any existing epistemological and methodological dualities; in this context he subjects all dualities to a dialectical relationship. While sociological practices are being practiced, with the motto of *social is in everywhere*, he strongly advocates that the sociologist also belongs to a social universe. Accordingly, the sociologist, a product of both the social and intellectual universe, subjects to the risk of reflecting the common sense, assumptions, emotions and thoughts categories of these universes to the object of research. Considering that issues, adopting reflexivity as an epistemological attitude will enable eliminating the risk at issue and so sociological practice will gain a more objective status. Within this framework, while the construction of the research object takes place, it is necessary to constantly test the object and the researcher's relationship with the object and at the same time be aware of the scientific evaluation categories of the researcher. Accordingly, this study will focus on the phenomenon of reflexivity, which is the main postulate of Bourdieu sociology and the reflections of reflexivity in the field of sociology of religion, a sub-branch of sociology. With the scope of these reflections Turkish sociology of religion will be sociologically analyzed.

Keywords: Pierre Bourdieu, Reflexivity, Epistemology, Sociology of Religion, Turkish Sociology of Religion.

* Bu çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Ramazan UÇAR danışmanlığında yürütülen "Pierre Bourdieu, Pratik Kuramı ve Dinsel Alan" başlığıyla savunulması planlanan doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

** Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

*** Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı (Din Sosyolojisi) Doktora Öğrencisi.

1. Giriş

Pierre Bourdieu, sosyoloji camiasında 21. Yüzyılın önde gelen isimleri arasında kabul edilebilen bir entelektüel ve akademisyendir. Mevcut gelenekleri, otoriteleri, öyle olması gereken şeyleri sorgulayarak; keyfiliğin ve göreceliğin meşrulaşması ve doğallaşması üzerinde ısrarla durarak, içinde bulunduğu bin yıla uygun eleştirel bir açıklama getirmesiyle göze çarpmaktadır. Özellikle son yüzyılda akıl adına gücün nasıl araçsallaştırıldığını ve bu doğrultuda aklın nasıl kötüye kullanıldığını deşifre etmek istemiştir. İktidarı merkeze alan bir sosyolog olan Bourdieu için tüm açık ve gizli tahakküm biçimlerine karşı direnme araçlarını ortaya çıkarmak, onun temel entelektüel hedefleri arasındadır.

İktidar ve deşifre sosyolojisinin icracısı olarak Bourdieu, *hermeneutik şüphenin ustaları* arasında kabul edilmiştir (Rey, 2014, 3). Söz konusu nitelemeyi, bilgi sosyolojisinde titiz bir epistemolojik dikkati gerektiren *radikal şüphe* kavramını geliştirmesine borçludur. Bu kavrama göre bütün gerçekler görecelidir, bütün kesinlikler illüzyondur. Dolayısıyla iktidarın deşifre edilmesi için sosyal eşitsizliklerin ve adaletsizliklerin oluşmasına kaynaklık eden tüm varsayımlara ve kesinliklere karşı sosyolojik olarak radikal bir şüphe geliştirilmesi gerekmektedir (Rey, 2014, 4). Epistemolojik mücadelelere ev sahipliği yapan bilimsel alandaki iktidar ve bu iktidarın inşa ettiği paradigmatik varsayımlar ve bilimsel sağduyular, radikal şüphenin en önemli uğrak noktaları olmalıdır. Çünkü epistemolojik arenadaki radika algıların şemasını¹, varsayımlarını, sosyal dünyanın pratik algısını oluşturan her şeyi, yani bilginin nesnesinin ne olması gerektiği üzerine düşünmeyi sağlar. Her şeyin sorgulanmasını, yaşanan dünyada verilen sosyal yapıların gizli ve açık tüm yönleriyle anlaşılmasını mümkün kılar. Dünyanın önceden inşa edilmiş temsilini değil, aynı zamanda bu imajın inşasını çizen bilişsel şemanın anlaşılmasına olanak tanır (Rey, 2014, 5).

Bourdieu, sosyolojiyi gizli olanı açığa çıkartan bir zanaat olarak değerlendirmiştir. Sosyoloğun bu zanaat içerisindeki en önemli epistemolojik becerisi ise araştırma pratiğine radikal bir şüphe kapsamında sosyolojinin güvenliğini tehlikeye atan mevcut sosyal ve bilişsel şemalardan ve sağduyulardan kopabilmek adına önceden kabul edilen her türlü bilgi, tutum, varsayıma karşı şüpheyle yaklaşmasıdır. Diğer bir ifadeyle, toplumsal dünyanın bir ürünü olan sosyoloğun kendisine karşı teyakkuzda olmasıdır. Söz konusu bu beceri, araştırmacının kendi pozisyonunu nesnelleştirebilmesini sağlayacak, görmek istediği dünyayla ilgili bakış açısına onu yabancılaştıracak, araştırmacının bu kapsamda olası önyargılarını ve kişisel körlüklerini azaltarak nesnel bir sosyolojinin inşasında oldukça önem arz eden düşünümsel bir sosyoloji pratiğini mümkün hale getirecektir.

Bourdieu sosyolojisinde düşünümsellik, en yalın tanımıyla *nesnelleştiren öznenin bilimsel nesnelleştirilmesi* (Bourdieu, 2012, 82) şeklinde tanımlanmıştır. Farklı bir ifadeyle, düşünümsellik, araştırmacının araştırma nesnesiyle olan ilişkisini radikal şüphe ışığında sürekli olarak nesnelleştirmesiyle bu ilişkinin araştırma pratiğine yansımaları yönetebilmesi anlamına gelmektedir. Araştırma pratiğini daha nesnel hale getirmenin zorunlu bir epistemolojik gerekliliği olduğu ifade edilebilir. Verilen bu bilgilerden sonra söz konusu bu çalışmada, Bourdieu sosyolojisinde düşünümselliğin nasıl merkezi ve önemli bir epistemolojik postülat olduğunu anlamak üzere onun zihinsel evreninde ortaya çıkışına bakılarak kavramın sosyogenetik bir analizinin gerçekleştirilmesi, bu bağlamda da onun sosyolojisindeki önemi, işlevi ve din sosyolojisine yansımaları üzerinde durulması hedeflenmektedir. Ayrıca düşünümsellik ışığında Türk din sosyolojisi bilimi üzerine bazı çözümlemelerde bulunulmaya çalışılacaktır.

2. Bourdieu Sosyolojisinde Düşünümselliğin Gelişimi

Bourdieu sosyolojisinin temel postülatı olan düşünümsellik, ilk defa Bourdieu tarafından dile getirilmemiş, Garfinkel (1967), Gouldner (1970), Mehan ve Wood (1975), Bloor (1976/1991)'ün çalışmalarında da düşünümsellik kavramına yer verilmiştir. Ancak Bourdieu'nun adı geçen bu kişilerden farklı bir düşünümsellik anlayışı mevcuttur. Söz konusu bu kişilerde düşünümsellik, genel itibarıyla araştırma nesnesine yöneliktir (Bourdieu ve Wacquant, 1992, 36).

Bourdieu'da düşünümselliğin ortaya çıkması ve gelişimi, onun önceki sınıf habitusuyla ve 1950'lilerin akademik dünyasına uyumlanmak için gerekli olan yapısal ayrışmalarıyla ilişkilidir. Onun düşün dünyasına dikkatli bir sosyogenetik bir yolculuk yapıldığında düşünümselliğe olan ilgisinin ana

¹ Şema bilişsel psikolojinin önemli bir kavramıdır. Bourdieu'nun habitus kavramının anlaşılmasında önemli bir role sahiptir. Bu bağlamda şema bilişsel psikolojide, farklı türden insan ve olayları kodlama süreci şeklinde değerlendirilmiştir. Yeni bir uyarıya karşılığında onu tanıma ve bilme işleminde zihin tarafından otomatik bir şekilde kullanılır. Bilgiyi ve belleği düzenleyen yapılarıdır. Herhangi bir nesne karşısında sınıflandırılmış ve yapılandırılmış bilişler topluluğudur (Bakınız. Taylor vd., 1981).

kaynağında Cezayir’de savaş zamanı yaşadığı tecrübelerin öne çıktığı görülmektedir. Savaş esnasında Fransızların Cezayirliilere karşı yaptığı zulümlere sessiz kalamaması onun bir Fransız bir araştırmacı olarak içinde bulunduğu konumu gözlemlemeye ve bu doğrultuda sorgulamaya itmiştir. Söz konusu süreç esnasında diğer entelektüellerin olanlar karşısında Fransa yanlısı ideolojik tutumları, Bourdieu’nun mevcut ana akım epistemik yapıya eleştirel bir şekilde tavır almasına yol açmıştır (Bourdieu ve Wacquant, 1992, 44-45). Bu tarz yaşantısal ve entelektüel deneyimler, kendisinin içinde bulunduğu entelektüel atmosfere radikal bir şüpheyle yaklaşmasına neden olmuştur. Dönemin entelektüel dünyasına yabancı ve muhalif, diğer bir ifadeyle ilk etapta yükseköğretimde Fransız burjuvazisinin adresi olan Ecole Normale Superieure (ENS) gibi prestijli bir okula alt-orta sınıf bir aileden gelen bir öğrenci olarak ve bu okula daha sonra akademisyen olarak dahil olmak, Bourdieu’nun mevcut akademisyenlerin bakış açılarına ve illüzyonlarına mesafeli durmasına yol açmıştır. Felsefenin söz konusu olay ve olgular karşısındaki entelektüalist tavrı onu rahatsız etmiş, toplumsal anlamak adına uygulamalı, gerçekçi ve olaylara daha nüfuz edici çalışmalar yapma gayesiyle en çok eleştirdiği masa başı bilim adamlığından vazgeçmiştir. Böylece felsefeden koparak sosyolojiye yönelmiş; bu durum onu bir filozofun ve bir sosyoloğun pratiklerini epistemolojik manada sorgulamaya teşvik etmiştir. Yaşanan disiplinsel kopuş süreci esnasında felsefecilerin devamlı olarak kendilerini ayrıcalıklı olarak kutsadıklarını fark etmiştir. Ona göre felsefeyi tercih etmek; özgüven ve kibirle güdümlenen statüsel bir garantiye sahip olmak anlamına gelmektedir. Bourdieu, tam da bu noktada entelektüel kibir ve yanlılığa karşı çıkmıştır (Bourdieu 1991a’dan akt. Bourdieu ve Wacquant, 1992). Sözü edilen bu entelektüalist tutum, kendisinin en çok eleştirdiği entelektüalist yanlılığın farkında olmasına kaynaklık etmiştir. Tüm bu epistemolojik arayışlar, sorgulamalar ve düşünceler ışığında, entelektüel yanlılığın tehlikelerinden arınmanın bir yöntemi olarak düşünümSELLİĞE başvurmanın epistemolojik bir zaruret olduğu kanaatine ulaşmıştır.

Bourdieu’nun düşünümSELLİĞE olan ilgisinin kaynağında yaşantısal deneyimlerinin etkili olduğu sosyal habitusunun yanı sıra, akademik kariyerinde bilimsel habitusunun oluşumunda etkili olan hocaları Georges Canguilhem ve Gaston Bachelard tarafından verilen bilim tarihi ve bilim felsefesi eğitiminin etkisi olduğu anlaşılmaktadır (Bourdieu ve Wacquant, 1992, 45). Bunlara ek olarak, dönemin akademik atmosferi içerisindeki gelişmeler; örneğin yapısalcılığın en önemli ismi olan Levi-Straus ve varoluşçuluğun en önemli ismi olan Satre gibi büyük düşünürlerin o süreçte yaşaması ve entelektüel atmosferdeki bu düşünürlerin etkileri; akademik manada özellikle o dönemde Fransa’nın en prestijli yükseköğrenim kurumu olan Ecole Normale Superieure (ENS)’nin zirvesinde olduğu süreçte, bu kurumun bir parçası olmanın yaratmış olduğu azim ve özgüven; Paris’te bilimsel sermayeye verilen büyük önem; Bourdieu’nun multidisiplinerlik açısından benzersiz olan bir kurumda çalışması; onun yabancı entelektüel akımlara olan zihinsel açıklığı; çalışmaları esnasında Raymond Aron, Levi-Straus, Braudel gibi önemli Fransız düşünürler tarafından fonlanması gibi birçok unsur, onun düşünümSEL bir tavır içerisinde 1950 ve 1960’larda var olan akademik yapının problemlerine ve tartışmalarına sosyolojik bir gözle bakmasını sağlamıştır (Bourdieu ve Wacquant, 1992, 46).

Bourdieu’nun düşünümSELLİĞE ilgili analizleri, 40 yıllık araştırma hayatı boyunca devam etmiştir. 1960’da sosyal evrenine tamamen yabancı olduğu Cezayir köylüleri ve alt işçi sınıfındaki akrabalık ilişkilerinin mantığını çözümlenmeye başlayan epistemolojik deneyini, daha sonra en aşına olduğu kendi evreninde, Bearn bölgesinin köylüleri ve evlenme stratejileri üzerine olan *Bekârlar Balosu* (Bourdieu, 2010) adlı çalışmayla yeniden test etmiştir. Yine kendisinin de bir parçası olduğu dönemin Fransız akademiyasının eleştirel bir analizi niteliğindeki *Homo Academicus* (Bourdieu, 1988) adlı çalışması, düşünümSEL bir pratiğin zirvesini oluşturmaktadır. *Homo Academicus*, bir zanaat olarak değerlendirdiği sosyolojik çözümlemenin kendisi hakkında sosyolojik bir çözümleme girişimidir. Sosyolojinin bilimselliğini teste tabi tutmak amacıyla sosyoloğun da belirli bir toplumsal evren içerisinde var olduğunu, dolayısıyla onun ait olduğu evrenin bakış açısıyla zorunlu olarak kodlanmış olduğu varsayımına karşı, sözü edilen toplumsal kodlardan belirli bir düzeyde azade olabileceğine vurguda bulunmaktadır. Bu bağlamda; olabildiğince nesnellik için sosyal bilimin üretildiği toplumsal evrende ve bu evrene ait olan sosyologda etkisi bulunan parametrelerin incelenmesi ve etkisiz hale getirilmesi gerekmektedir. Bunu gerçekleştirmek için öncelikle görünür nesne olan Fransız akademiyası; söz konusu evrenin işleyişi ve yapısı; bu evrende egemen olan iktidar türleri ve evrendeki eyleyicilerin takip ettikleri yolu ve son olarak da sadece akademisyenlere özgü olarak telakki edilen dünya görüşlerinin çözümlenmesi gibi temalar üzerine odaklanmıştır. *Homo Academicus*’da gizli ve derin nesne olarak tanımlanan şey; araştırmacının kendi evrenini nesnelleştirmenin içerdiği düşünümSEL girişimdir. Farklı bir ifadeyle, toplumsal açıdan Fransız akademiyasının gerçekleştirdiği nesnelleştirmeler için nesnellik ve evrensellik iddiasıyla dayattığı tarihselleştirmelerin radikal bir sorgulanmasıdır (Bourdieu ve Wacquant, 1992, 67).

Düşünümselliğin kurumsal alandaki örneğini temsil eden *Homo Academicus* adlı çalışmasından sonra, Bourdieu'nun otobiyografi şeklinde düşünülen ancak otobiyografi olmayan, kendisinin entelektüel ve sosyal kökenleri üzerine gerçekleştirmiş olduğu bir diğer önemli düşünümsel çalışması *Bir Otoanaliz İçin Taslak* (Bourdieu, 2012) adlı eserdir. Bu eser sosyoloğun kendisini düşünümsel şekilde nesnelleştirebilmesinin bireysel alandaki en başarılı örneğidir. Göreceli olandan kopabilmek için mutlak bilgiye ulaşma iddiasından, kesinlikle vazgeçmek gereklidir. Çünkü temel sorunlar mutlak ifadelerle tartışılmaz. Sorun, göreceli olandan, kısmi olarak kopabilmek için araçlar inşa edilmesidir. Bu araçların en önemlisi ise oto analizdir ki âlimin sadece bakış açısının değil bütün tarihsel belirlenmişlikleri içerisinde bilgi araçlarının da bilgisi anlamında bir oto analizdir (Bourdieu, 2016a, 71-72). Söz konusu çalışmada, bireysel oto analizini gerçekleştirmek bağlamında kendisini eleştirel ve düşünümsel şekilde analiz ederek tüm hislerinin ve habitusunun geçmiş dönemde yaşadıklarını, sosyal kökene ve yapıya bağlı olduğunu göstermeyi hedeflemiştir (Bourdieu ve Wacquant, 1992, 44). Aile ve eğitim hayatına yönelik yaşantısal deneyimlerinin yanı sıra, akademik kariyeri boyunca yaşadığı zihinsel dönüşümlerin, akademik tercihlerinin ve mevcut akademik yapıdaki konum alışlarının ve bu kapsamda çalışma konuları seçimlerinin, konuları çalışma biçimlerinin nedenlerine dair dışardan bir gözlemci şeklinde analizlerin gerçekleştiği bir çalışmadır. Söz konusu çalışmayla kendisinin hem yaşantısal hem düşünsel gelişim seyrini detaylı bir şekilde nesnelleştirdiği düşünümsel bir analize imza atmıştır. Bu doğrultuda düşünümselliğe ne kadar önem atfettiğinin ve de düşünümselliğin kendisi ve bilimsel becerisiyle barışık cesur sosyologların işi olduğunun önemli bir kanıtını göstermiştir.

3. Epistemolojik Bir Tavrı Olarak Bourdieu Sosyolojisinde Düşünümsellik

Hermeneutik şüphenin ustaları arasında sayılan Bourdieu, her araştırmacının radikal bir şüphayla başlaması gerektiğini savunur. Bu bağlamda ilk olarak bilimsel bir nesnenin inşası; ancak herkes tarafından paylaşılan tahayyüller, temsiller ortak anlayışlardan kopmakla mümkün olabilmektedir. Çünkü *Önceden inşa edilen her yerdedir* mottosuyla sosyal dünyayı ele almak elzemdir. Dolayısıyla sosyal bir dünyada var olan sosyolog da bu durumdan bağımsız değildir. O da önceden inşa edilen gerçekliklerle kuşatılmıştır (Bourdieu ve Wacquant, 1992, 235). Bu doğrultuda araştırmacılar, kişisel ön varsayımlarının, kişisel durumlarının ve önyargılarının bilincinde olmak durumundadır.

Radikal şüphenin egemen olduğu bir araştırma pratiğinde düşünümsellik, hem araştırma nesnesinin hem de araştırmacının ve araştırmacının kendisi de dahil olmak üzere araştırmada gerçekleşen her türlü pratiğin, kesintisiz sosyolojik analizini ve kontrolünü zorunlu kılan bilimsel bir tavır olduğu ifade edilebilir (Bourdieu ve Wacquant, 1992, 40). Bu eleştirel tavrın altında yatan temel saik ise her teörinin, bir görüş ve ayırım prensibi olduğuna göre her sosyolojik analizin de belirli bir çıkar kapsamında gerçekleşmesidir (Webb vd., 2002, 68). Dolayısıyla teori ya da sosyolojik analiz gerçekleştiren herkes bilinçsiz bir şekilde kendi öznel temsilini, adeta nesnel bir temsilmiş gibi dayatma amacındadır. Analizlerini iktidar olgusunu merkeze alarak gerçekleştiren Bourdieu, söz konusu bilinçsiz tavrın özellikle bilimsel açıdan kendi düşüncelerini, reel nesnel şeylermiş gibi dayatabilecek araçlara sahip olanlarda, bir diğer ifadeyle bilimsel alanda tahakküm eden konumunda olanlarda daha fazla olduğunu dile getirir. Bu doğrultuda bilim insanları başkalarına karşı objektif davrandıkları iddiasındadırlar. Ancak durum kendileriyle alakalı olduğunda öznelliklerinin nesnel olarak algılanmasından başka bir şey yapmazlar. Düşünümsellik bu noktada, araştırmacıyı narsizmden ve solipsizmden² uzaklaştırarak, araştırmacının iç dünyalarının, fikirlerinin, bakışlarının öznel belirlenimlerini tanımada ve bunları nötralize etmesinde ona yardımcı olmaktadır. Diğer yandan bu tavır, epistemolojik temellerini güçlendirmeye yarayan bir araştırma zanaatının kavranması hakkında araştırmacıyı bilgilendirir (Bourdieu ve Wacquant, 1992, 46).

Bourdieu düşünümsel bir araştırma pratiği için sosyoloğun araştırma nesnesiyle kurmuş olduğu ilişkisinin bilimsel olarak kontrol altına alınması gerektiğini sürekli vurgulamaktadır. Çünkü bu eylem, gerçek bilimsel nesne inşa etmenin temel koşuludur. Seçilen nesne her ne olursa olsun, o nesnenin inşa edilme tarzında sosyoloğun kim olduğu sorusu değil, sosyoloğun toplumsal niteliklerini ve nesnenin toplumsal nitelikleri arasındaki nesnel ilişkiye yönelik bir soruyu ortaya çıkarır. Sosyal bilimin nesnel ve bunların ele alınma şekilleri araştırmayı gerçekleştiren kişi üzerinden anlaşılabilir (Bourdieu, 2016b, 103). Bourdieu'nun düşünümsellik ile gerçekleştirmek istediği şey, *nesneye dair geliştirilen söylemin nesneyle kurulan bilinçdışı bir ilişkinin basit bir izdüşümü* (Bourdieu, 2016b, 104) olmasını engellemektir. Dolayısıyla nesneyle inşa edilen ilişkinin nasıl nesnelleştirileceğini bilmek için hangi bilimsel teçhizatların

² Kuramsal bencilik.

kullanılacağına farkında olmak ve bu bilimsel teçhizatların sürekli olarak tarihsel bir eleştiriye tabi tutulması sosyolog için zorunluluktur (Bourdieu, 2016b, 104).

Düşünümsel bir araştırma pratiği için gündelik hayatın bilinen ön kabullerinden kurtulmak, zorunlu ilk adımlar arasında değerlendirilir. Sosyologun temel amacı olan dünyanın gizli ya da açık olgularını ortaya çıkarmak, ancak nesnel tekniklerle çalışmakla mümkündür. Araştırmacı bu tutumun her zaman bilincinde olmalıdır. Çünkü gündelik bilgi, doksavari anlayışların algılama ve değerlendirme tarzlarına kaymaya sebebiyet verebilir (Calhoun, 2016, 103) Bu bağlamda ön inşa, ön kavram ve anlık teorilerden kopmanın sosyoloji için zorunluluk olduğu ifade edilmelidir. Sosyal problemler, sosyolojik problemlere dönüşmektedir. Sosyologların yaptığı tüm tanımlamalar, sağduyuya dayalı ön inşalardan oluşmaktadır. Bu kopuşu gerçekleştirmek yoğun emek istemektedir (Bourdieu vd., 1991, 249). Dolayısıyla nesnenin inşası gerçekleşirken sürekli olarak test edilmesi ve etkisinin yok edilmesi gereken şey, araştırmacının bilimsel değerlendirme kategorilerinin, (özellikle ulusal ve yerel) sorunların ve kuramların içinde yatan kolektif bilinçdışıdır. Bu doğrultuda düşünümsellik girişiminin temel ve nihai öznesi, sosyal bilimler alanının bizatihi kendisidir (Bourdieu ve Wacquant, 1992, 40). Sosyal bilim icracıları, bilimsel inşaların gerekliliklerini karşılamak için verileri azaltmak adına gereksiz empirik çöplükle uğraşmamak ve doğru nesnelere inşa edebilmek için bu sözü edilen gerçekliklere zarar vermesine rağmen kendisini gerçeklik olarak sunan hem gündelik hem de bilimsel sağduyunun ön inşalarından kopmalıdır (Bourdieu, 1988b, 777). Sağduyulara karşı gerekli olan düşünümsel uyanıklık; kültür, sanat, bilim ve felsefede dahil olmak üzere, özellikle düşünürlerin ve bilim insanlarının doğrudan ilgili oldukları alanlar söz konusu olduğunda entelektüel dünyada geçerli olan kendiliğinden temsillere karşı önemli bir titizlikle uygulanmalıdır. Evrensel iddiası taşıyan tüm kültürel ürünlerin sosyolojisinde-yani kültür, sanat, bilim ve felsefe sosyolojisinde,-yüksek doksadan, düşünce profesyonellerinin tüm mesleki ideolojilerinden, amentülerinden ve mahrem inançlarından kopuş zorunludur (Bourdieu ve Wacquant, 1992, 88).

Bourdieu, nesnel bir sosyoloji anlayışını bulanıklaştıran üç önyargı biçiminden bahsetmiştir. İlki, araştırmacının cinsiyet, etnisite, sınıf gibi sosyal kökenleri ve bağlantılarıdır. Bu unsurlar, karşılıklı ve özkritikle büyük oranda kontrol altına alınabilir. İkincisi, akademik alan mikrokozmosunda araştırmacının işgal ettiği noktanın araştırmacıdaki etkileridir. Bunlar bilimsel ve siyasal iktidar ile ilişkiler, bireysel çıkarlar, sözgelimi bir güç alanında belirli bir kadro tahsisi, belirli bir ekole mensubiyet, epistemik yapıda ötekileşme kaygısı şeklinde ifade edilebilir. Sosyal bilimciler, eğer alandaki durumlarını borçlu oldukları birileri varsa onların güç alanında tahakküm edenlerin yanında olması muhtemeldir (Bourdieu ve Wacquant, 1992, 39). Son olarak da; sakınılması gereken en önemli yanlılık, entelektüel önyargıdır. Bu yargı, sosyologun sosyal konumundan ya da kültürel üretim alanındaki sahip olduğu konumuyla (benimsediği ekoller, paradigmlar, kullandığı metodolojiler bakımından) ilgisi olmayan, araştırmacının entelektüel duruşunda bilincinde olmadığı, yani sosyal dünyayı algıladığı entelektüel bakışından kaynaklanmaktadır. Bu bakış Bourdieu'da; sosyal dünyayı bilimsel açıdan nesnel bir şekilde algıladığına dair sözde âlimane bakış, teorist ya da entelektüalist önyargı şeklinde kavramsallaştırılır. Gerçek bir düşünümsel çalışma; sözü edilen epistemik merkezciğe, çözümleyenin kendisini nesnesinin dışında bir pozisyonda tutmasına, nesnesini hem uzaktan hem de yukarıdan gözlemlenmesinden dolayı nesneyi algılayışında yansıttığı olası durumları unutmak anlamına gelen bu tavra karşı sürekli bilinçli ve teyakuzda olmayı gerektirir (Bourdieu ve Wacquant, 1992, 69).

Sözü edilen entelektüel önyargılar dikkate alındığında akademik konumun düşünümsel bir araştırma açısından etkili olduğu görülmektedir. Böylelikle düşünümsel bir sosyolog olabilmek için araştırmacının sahip olduğu gözlemsel lenslere- ki bu lensler içinde bulunan akademik yapı tarafından şekillendirilmiştir- eleştirel bir bilinçle yaklaşması gerekmektedir. Sosyal bilimlerde gelişimin önündeki en önemli engellerden birisi, doğru bilimsel çalışmanın kurallarına sıkı bağlılık- ki bunlar üniversitelerde öğretilen metodolojik doksalar tarafından belirlenmektedir- ve gerçek bilimsel erdemler arasındaki sert uçurumdur. Günlük varsayımları bilimsel tanımlamalara dönüştürerek, sağduyunun ve günlük söylemin inşalarını doğrulayan çalışmalar, özellikle bilimsel disiplinin en yüzeysel yani esaslı olmayan kurallarıyla uyumlu ise bilimsel topluluklar tarafından onaylanma şansına sahiptir. Yanlış aşıkarlık, toplumsal ve bilimsel sağduyunun, açık yansız inşalarından ayrılan araştırmalar, saçma ve keyfi bir telkinin sonucu ve kendilerini doğrulamak için veri üreten çalışmalar şeklinde değerlendirilme tehlikesiyle karşı karşıyadır (Bourdieu, 1988b, 777). Bu kapsamda ifade edilebilir ki; sosyolojinin sosyolojisi, bilim adamının konumunda var olan kesin bilgi illüzyonundan ve bilim adamının bilimsel üretim alanında yer almasından kaynaklı konumuna bağlı olarak gelişen yanılısamadan kurtulması gerekir (Passeron ve Bourdieu, 1991, 250). Böyle akademik kaygısı olan bir zihin açısından düşünümsellikle varılmak istenilen nokta, epistemolojik bir saygı kazanma derdi değildir. Bilimsel nesnelere farklı şekillerde ifade etmeye götüren bir

prensiptir. Bu sayede analizcinin nesneye olan bağlantısının bilinçdışı olarak yansıtılmadığı garantilenir ve skolastik yanlı olarak tanımlanan hatanın yarattığı aldanmaların etkisinde nesnelere üretilmesi engellenir (Bourdieu ve Wacquant, 1992, 42).

Bourdieu'da düşünümSELLİK, sadece araştırmayı gerçekleştiren tek kişinin işi değildir. O aynı zamanda hem kamusal hem de diğer bilim insanları tarafından da benimsenmeli; bu diyaloji sayesinde nesnelendirilen öznenin nesnelendirilmesi işi, bilimsel alanı oluşturan ancak karşıt konumlarda olanlar tarafından gerçekleştirilmelidir. Böylelikle alanda düşünümSEL, bilimsel habitusların ortaya çıkması sağlanır. Söz konusu habitusu geliştirmek için de eğitim, diyalog ve eleştiri mekanizmalarında düşünümSELLİK, kurumsallaşmaya gitmek durumunda kalır. Dönüştürücü bir pratik ancak bu şekilde sosyal bilimin sosyal örgütlenmesi şeklinde gerçekleşir (Bourdieu ve Wacquant, 1992, 40-41). Kendi çalışması üzerine düşünmek; yani analizci ve özne olmayı bırakıp nesne olma durumuna gelindiğinde, yine sahip olunan değerlendirme kategorileri ile değerlendirmeye karşı karşıya kalma söz konusu olacak, nesnelendirilen şahsi bilimsel habitus yine öznel bilimsel habitusla çözümlenmeye çalışılacaktır. Burada düşünmenin düşünmesinin düşünmesi şeklinde totolojik ve paradoksal bir döngü oluşma tehlikesi söz konusu olabilecektir. Dolayısıyla Bourdieu, bu problemi azaltmak için özellikle karşıt konumdakiler ile işbirliği içerisinde düşünümSELLİĞİN kurumsallaşması üzerinde durur ve düşünümSELLİĞİN bireysel bilimsel bir girişimden ziyade kolektif bir girişim olacağını vurgular (Bourdieu ve Wacquant, 1992, 43).

Görüldüğü üzere düşünümSELLİK, bilişsel bir fark yaratarak daha nesnel çalışmaların üretilmesini sağlamaktadır. Ancak, bu işlevselliğine rağmen bilimsel alanda bu kadar az uygulanmasının altında yatan sebeplere bakıldığında, bunların epistemolojik değil özellikle Batılılarda yerleşen bireyselliğin kutsal pozisyonunu, kendilerini her türlü toplumsal analizlerden ve belirlenimlerden uzak ve azade gören entelektüellerin kendileri hakkındaki karizmatik algılarının sorgulanması ve sarsılmasını istememelerinden kaynaklı olduğu ifade edilebilir. Ayrıca kendilerini sembolik erdemini mücessimleşmiş hali şeklinde düşünmelerinin etkisi de bir vakıdır. Çünkü düşünümSELLİK, bireyde derinlerde gömülü olan toplumsalı, en şahsi olanın altında gizlenen gayri şahsiyi, öznel en derininde yatan evrensel fark ettirerek; bireyi kendi hakkında sahip olunan narsist yanılsamalardan kurtaracaktır. Bourdieu, çalışmalarında kendi sosyolojisinin ilkesini kendi üzerine uygulamaktan kaçınmadığı görülmektedir (Bourdieu ve Wacquant, 1992, 44). Onun düşünümSELLİĞİ, bilim adamının *bay-bayan her şeyi bilen ve en doğru gören* algılı şeklindeki narsist eğilimini bertaraf etmeye yöneliktir. Dolayısıyla bu anlamda düşünümSEL pratikler, araştırmacılar açısından cezbedici bir nitelik taşımaz. Herkesin paylaştığını paylaşan, sıradan ve ortak özellikleri keşfettirir. Entelektüeller arasında da ortalama ve sıradan olmak can sıkıcı bir durumdur. Dolayısıyla düşünümSEL çalışmaların beraberinde getireceği bu işlevi, araştırmacılar arasında neden düşünümSELLİĞE karşı bir direniş olduğuna ışık tutar (Bourdieu ve Wacquant, 1992, 72).

Sosyolojinin düşünümSEL sosyolojisi; diğer tüm pratikler gibi, entelektüel pratiklerin de toplumsal olarak inşa edilmiş olduğundan entelektüel pratiğin altındaki toplumsal koşulların gün yüzüne çıkartılmasını ve böylelikle ideolojiden olabildiğince uzaklaşılmasını ve pratik sosyal hayata dair daha nesnel bir tavır takınılmasını sağlar (Swartz, 2015a, 377). Sosyolojideki hataların önemli kaynaklarından biri, araştırma nesnesiyle kurulan ilişkinin niteliğine ve içeriğine dikkat etmemektir. Diğer bir ifadeyle, nesneye ilgili görüşün toplumsal uzamda ve bilimsel alanda belirli bir konumla ve belirli bir bakış açısıyla ilişkili olduğunun farkındalığının eksikliğinden ileri gelmektedir (Bourdieu, 2016b, 27). Nesnel ve bilimsel bir araştırma için araştırmacının kendi sosyal geçmişini, yatkınlıklarını, tutumlarını, değerlerini, Bourdieyan bir ifadeyle habitusunu araştırma nesnesine yansıtılmamak adına kontrol altında tutmalıdır. Diğer yandan araştırmacının bilimsel alanda sahip olduğu konumunun, çıkarlarının ve pratiklerinin farkında olması gerekmektedir. Bulduğu bilimsel alan çerçevesinden bakacağı araştırma nesnesiyle üreteceği bilginin de sosyal olarak inşa edildiği bilincinde olmalıdır. Araştırılan nesne kadar araştırmacı da sosyal bir evrene aittir. Dolayısıyla bilimsel inşa sürecindeki varsayımları düşünümSEL bir analize tabi tutması gerektiğini bilmelidir. Toplumsal incelemenin mümkün olduğu sosyal ve entelektüel şartlara karşı düşünümSEL teyakuzda olmak; daha anlaşılabilen, açıklanabilen ve yorumlanabilen bir sosyal dünya yaratmaya imkân tanımaktadır.

4. Din Sosyolojisi ve DüşünümSELLİK

Din sosyolojisinde bilimsel bilginin üretilmesinde en önemli odak noktalarından birisi nesnellik olgusudur. Bireysel ve kolektif değerlerin inançların, önyargıların, algıların ve tutumların fazlaca müdahil olabilme ihtimali olan dini alanda, araştırmacının daha nesnel hal almasına yardımcı olan düşünümSELLİK tavrının işlevsel bir önem kazandığı ifade edilebilir. Dolayısıyla sosyal alanın tüm boyutlarında gereken epistemolojik titizliğe, kutsal alan söz konusu olduğunda daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü hem bir

sosyal alana, hem de belirli bir dinsel alana ait olan araştırmacıların ürettikleri bilimsel bilginin nesnel niteliği, bahsedilen aktarımların oluşması durumuyla tehlikeye girebilmektedir. Sosyal ve belirli dinsel alanlardan gelen din sosyolojisi araştırmacılarında sözü edilen aktarımların meydana gelme ihtimali göz önünde bulundurulduğunda, din sosyolojisi araştırma pratiklerinin de düşünömsel bir tavırla gerçekleşmesi Bourdieusyan bir yaklaşım için ayrı bir önem arz etmektedir.

Bourdieu'nun din sosyolojisinde düşünömselliğe ayrı bir önem atfesinin sebebi onun yaşantısal deneyimlerinde yatmaktadır. Yoğun bir Katolik geçmişi olan sosyal evrende dünyaya gelmiş olan Bourdieu, Katolikliği ve Katolik kilisesini inceleyen bir din sosyolojisi pratiğiyle ilgilenmiştir. Anarşist eğilimli, alt orta halli memur bir babasının ve babasına nispeten muhafazakâr ve daha üst sınıf bir annenin çocuğu olarak annenin verdiği muhafazakâr değerler ve babanın verdiği eşitlikçi ve adalet odaklı değerler arasında kalmanın sonucunda bilişsel çelişki yaşamıştır (Bourdieu, 2012). Babasının eşitlik ve adalet merkezli değerlerini benimsemeye eğilimli olan Bourdieu, ileride annesinin muhafazakâr değerlerinin kaynağı olan Katolikliği ve Katolik kilisesinin sosyolojisini yapmaya yönelecektir. Araştırma nesnesi olan Katolik kilisesinin sosyolojisini icra ederken geçmiş yaşantılarının ve yetiştiği sosyal evrenin kendi habitusu üzerinde yarattığı durumların farkında olarak Katolikliğe karşı bu mesafeli duruşunu ve yapıyla olan ilişkisini kontrol etmek istemektedir. Dolayısıyla araştırma nesnesine karşı söz konusu bu negatif yanlılığının, araştırma pratiğinin nesnel boyutunu tehlikeye atacağı düşünöncesinden hareketle din sosyolojisi araştırma pratiklerinde düşünömselliğe olan epistemolojik ihtiyaca dikkat çekmektedir.

Bourdieu, başlarda dinin sosyolojik bir nesne olarak çalışılması hususunda bazı kaygılara sahiptir. Söz gelimi dini kurumları çalışırken inanç durumlarını, çalışma alanına dahil etmeksizin çalışmanın mümkün olup olmayacağı ya da çalışmanın daha anlamlı olup olmayacağı noktasında tereddüt içerisindedir. Bu bağlamda Katolik olan sosyologların Katolik kilisesini çalışırken bilimsellik noktasında sıkıntılar yaşaması muhtemeldir. Diğer taraftan, inançla örneğin Katoliklikle ya da kiliseyle bağı olmayanların da Katoliklikle ilgili herhangi bir konu ilgilerini çekmeyebilir veya konunun önemli noktalarını kaçırma riskleri ile karşı karşıya kalabilirler (Bourdieu, 2016a, 139). Dolayısıyla herhangi bir gruba olan aidiyet, bilimsel bir çalışmada hem avantajı hem de dezavantajı beraberinde getirecektir. Söz gelimi İslam'ı içeriden çalışan bir Müslüman araştırmacı, çalıştığı konuya daha fazla merak ve istek duyabilecek, bu doğrultuda grubu tanıyan ve grubun içerisinden birisi olarak bilimsel şevkle önemli noktalarına, derin detaylara erişebilme avantajını yakalayabilecektir. Ancak sahip olduğu inançlara ve doktrinlere aykırı olduğunu düşündüğü sosyolojik gerçeklerle karşılaştığında bunları ya reddetme ya da gözardı etme riski ortaya çıkacaktır. Söz konusu risk, araştırmacının nesnellüğünün tehlikeye girmesine neden olacaktır.

Bourdieu, herhangi bir dinsel kurumla ilgili yapılan bir çalışmada kurumun ürettiği inanç, kuruma inancı ve kurumun yeniden üretimiyle ilgili bütün çıkarları gizlemeye eğilimli olduğunu dile getirmektedir. Dolayısıyla dinsel kurumun ürettiği ve yeniden ürettiği inançlar karşısında gelişen örtülü çıkar biçimleri, dinsel alanın sınırlarının muğlaklaşmasına neden olmakta ve etkisini araştırmacıda örtülü olarak devam ettirmektedir. Bu durum karşısında araştırmacı ait olunan dinsel alandan çıktığını düşünerek hala alanda kalmaya devam etmektedir. Söz konusu durum da *sosyolog din adamlarının (rahiplerin)* (Bourdieu, 2016a, 140) oluşmasına yol açmaktadır. Diğer taraftan dini inançtan vazgeçilmiş ya da dini kurumdan bir kopukluk durumu yaşanmış olsa da dinsel alana olumsuz anlamda hâlâ aidiyet durumu söz konusu olabilir. Dinsel kurumla görülecek hesabı olan, dini kurumdan atılmış ya da bir şekilde dışlanmış birisi bu örnek kapsamında düşünebilir. Konuyla ilgili araştırmacıda herhangi bir kızgınlığın, öfkenin, başkaldırının olması ya da bunların ifade edilmesi araştırmacının çalışmadan örtülü bir çıkarının olduğunu göstergesidir. Bu negatif çıkar, tüm araştırmacının gidişatını yönlendirebilir. Böylece bilimsel tutum ve eleştirel tutum birbirine karışarak bilimsel çıkar halinde kendisini sunma tehlikesini ortaya çıkarır (Bourdieu, 2016a, 140-141).

Bourdieu, araştırmacının gerek dinsel alanda bilinçli kaldığında gerekse herhangi bir sebepten dolayı dinsel alandan kopukluk yaşadığında hem dinsel alana hem bilimsel alana ait olma şeklinde *çifte aidiyet* yaşayacağını ifade eder. Araştırmacı aynı zamanda her iki alanın gerektirdiği oyunu oynamasından dolayı *çifte oyun* problemiyle karşı karşıya kalır. Bu durumda eğer sosyologlar sahip oldukları *illusio*'larının (söz konusu çalışmayı gerçekleştirme motivasyonlarının) kendisini, dikkatli bir sosyolojik analize tabi tutamayacaksa bilimsellik yanlılığına düşeceklerdir. Ancak aidiyet bir taraftan nesnelleştirmeye engel gibi görünürken, diğer taraftan aidiyetin kendisinin nesnelleştirilmesi ve kontrol altına alınmasıyla nesnelleştirmenin sınırlarının nesnelleştirilmesine imkân tanınabilir. Dinsel alanda mevcut olan çıkarlarının farkında olan bir sosyolog, alana aidiyetini fark ederek bu aidiyeti nesnelleştirmeye giderek ait olmanın etkileri kontrol altında tutulabilir (Bourdieu, 2016a, 143).

Dinsel alanda negatif ve eleştirel aidiyet biçimleri de dahil olmak üzere; epistemolojik anlamda kopuş için dinsel alanla ilişkilerin farkında olunması, bu farkındalıkla söz konusu ilişkinin nesnelleştirilmesi gerekmektedir. Dinsel alanın sosyolojisinde ise; dinsel alandan hedeflenen epistemolojik kopuşları ve alana olan aidiyetlerin nesnelleştirilmesini reddetmek, hem bilimselliğin hem de dinselliğin kazançlarını elde etmeyi sağlayan psikolojik ve sosyal açıdan kazançlı çifte oyunu oynamaya istekli olmak demektir. Özellikle bahsedilen bu çifte oyun çekiciliği, evrensel dinlerin uzmanları için çok daha tehdit edici bir niteliktedir. Katolikliği analiz eden Katolikler, Museviliği inceleyen Museviler, İslam'ı inceleyen Müslümanlar'da ya da tersine Museviliği inceleyen Müslümanlar'da; "alimane bir dinselliğe temel sağlamaya adanmış, bilimsel berraklığın ve dinsel sadakatin kazançlarını bir arada toplamaya imkan tanıyan bir nevi ahlaki bir bilim üretme tehlikesi büyüktür" (Bourdieu, 2016a, 143) ifadesiyle Bourdieu kaygısını dile getirmektedir.

Her türlü iktidar ve tahakküm ilişkilerinin ele alındığı Bourdieu sosyolojisinde, onun özellikle din sosyolojisinde düşünümselliğe özel bir önem atfetmesinin sebepleri arasında, düşünümsel olmayan çalışmaların *dinsel sembolik şiddet* üreteceği belirtilmektedir. Dinsel sembolik şiddet, sosyal yapının üretilmesinde etkili olan dini pratikler ve uygulamalar vasıtasıyla neyin kutsal, neyin kutsal olmadığını belirleyen durumdur. Göreceli olan şeyin mutlaklaşması ve keyfi olanın meşrulaşmasındaki politik ve ideolojik olan bir duruma karşılık gelmektedir. Dinsel sembolik şiddet, dini alanda din aktörlerinin dini sermayeleri doğrultusunda sahip oldukları şey olmakla birlikte, aynı zamanda dini sermayeye sahip olmayanları alandan dışlayabilmenin, onları dini sermayeden mülksüzleştirilebilmenin kabul edilir adıdır. Bir anlamda neyin kutsamaya, tasdiğe, onamaya layık olduğunu belirleme gücüdür. Kutsal adına sembolik sistemleri belirleme biçimi, yani haram-helal, dindar-dinsiz, doğru-yanlış, ahlaki-ahlaki olmayan gibi tüm sınıflamalar dinsel sembolik şiddet kanalıyla gerçekleşir. Buna muhatap olanlar da bu sınıflamaları kabul edip, içselleştirerek ve yeniden üreterek dinsel sembolik şiddete suç ortaklığı yaparlar. Bu anlamda dinsel sembolik şiddet mevcut dinsel düzenin muhafazasına yani egemenlerin egemenliğinin devam etmesine yardımcı olan olgudur (Bourdieu, 1991b, 14). Dolayısıyla Bourdieu, dinsel sembolik şiddetin en kuvvetli uygulayıcılarının bilimsel nesnellik iddiasıyla bilimsel metodolojiye dayanarak din bilgini olan akademisyenler olduğunu ifade eder. Bu bağlamda dinsel alanda sembolik şiddet; akademik oyunun kurallarına göre nesnel gerçekliği oluşturan şey üzerinde çıkarsız kararlar veren akademisyen, din bilgini ve teolog olarak duruşlarına karşılık gelen ve onların sahip oldukları sembolik sermayelerine dayanarak neyin onanmaya layık olduğunu belirleme gücüne karşılık gelen (Bourdieu, 2000, 242).

Yukarıda verilen bilgiler ışığında Türkiye'deki din sosyolojisi alanına göz atıldığında Bourdieusyan bir düşünümselliğinin pek mümkün görünmemektedir. Türk din sosyolojisi alanındaki çalışmalarda araştırma pratiğine yönelik nesnellik olgusu önemli tartışılmalı bir konu olmasına rağmen (Taş, 2005), araştırmacıların araştırma nesnelileriyle olan ilişkilerine yönelik epistemolojik girişimlerin çok fazla gündemde olmadığı ifade edilebilir. Aynı zamanda Bourdieucu düşünümselliği karakterize eden epistemolojik mânâda kolektif düşünümsel girişimlerden ne yazık ki, bahsetme imkanı yoktur. Türk din sosyolojisi alanında düşünümsel çalışmaların gerçekleşebilmesi ve Bourdieu'nun *sosyolog rahiplere* yönelik epistemolojik kaygılarının bertaraf edilmesinde ilk olarak araştırmacıların bilimsel alana katılım sebeplerine yani *illusiolarına* eğilmek anlamlı olabilir. Türk ve İslam (Sünni) kültürün egemen olduğu Türk din sosyolojisi alanında farklı din ve inanışlardaki sosyologların dinsel alanlara akademik olarak yönelmelerinin sebepleri arasında (bilinçli veya bilinçdışı bir şekilde) araştırmacıların dinsel çıkarlarını, bilimsel çıkarlarıyla sentezlemek olduğu gözlemlenebilmektedir. Söz konusu çıkarlar arasında din sosyolojisi alanında kimi sosyologlar için hem dünyevi, hem kutsal alanla aynı anda meşgul olup, her iki alanın çıkarlarını da elde etme ve araştırmacının dünyevi pratiklerine kutsal bir statü kazandırma arzusu olabilir. Böylelikle *sosyolog din adamı* hem dünyevi açıdan hem de kutsal alan açısından kendisini kazançlı hissedecektir. Hem dinsel hem bilimsel alanda aynı anda var olarak, araştırmacılar *çifte oyun* sayesinde her iki alanın çıkarlarından mahrum kalmadan, birini diğerine tercih etmeden *çifte aidiyet* duygularını tatmin edeceklerdir. Diğer taraftan din sosyolojisi bilimi, teolojik açıdan ele alındığında geleneksel bilgiyi sorgulama ve bu bilgi üzerine eleştirel düşünmeye zemin hazırlayan bir bilimsel disiplindir. İlahiyat veya teoloji araştırmacıları arasında dine eleştirel bir gözle bakma amacı olanları alana çekecek pozisyonadadır. Din sosyolojisi alanı, hem sosyolojiye dinsel bakmaya hem de dine sosyolojik bakmayı imkân verecek bir niteliği bünyesinde barındırmaktadır. Dolayısıyla bu saiklerle alana girmiş araştırmacılar ya Bourdieu'nun bahsettiği *sosyolog din adamları* ya da yelpazenin diğer ucu olan agnostik sosyologluk arasında konumlanmaktadır. Alana girmedeki illusiounun altında yatan bu tarz sebepler, hem araştırmacı hem de kolektif düşünümsel araştırma pratiklerinin üretilebilmesi adına diğer araştırmacılar tarafından dikkate alınmalıdır.

Türkiye örneğinde din sosyolojisi alanındaki araştırmacılara yönelik sosyogenetiksel bir analiz, düşünümsel bir çalışma pratiği için araştırmada olası aktarımların neler olabileceğine fikir vermesi bağlamında önemli görülmektedir. Dolayısıyla gözlemlerimiz Türkiye de din sosyolojisi alanındaki akademisyenlerin sosyal kökenlerine bakıldığında üçlü tipleştirme yapmak mümkündür. Birincisi, Türk din sosyolojisi camiasında ağırlıklı grup olarak resmi bir ilahiyat eğitimi almış sosyologlar. İkincisi, kurumsal düzlemde herhangi bir resmi ilahiyat eğitimi almamış ama bireysel dinsel aidiyetleri olan sosyologlar. Üçüncüsü ilahiyat ya da seküler bir eğitim almasına bakılmaksızın herhangi bir dine ya da inanışa pozitif aidiyet beslemeyen aksine dinsel olgulara negatif bir bakış açısına sahip sosyologlar şeklinde sınıflandırmak mümkündür.

Türkiye’de din sosyolojisi bilim dalının ilahiyat fakültelerinde yer alması nedeniyle alan aktörlerinin eğitim kökenleri çoğunlukla ilahiyat ve teoloji bilimlerine dayanmaktadır. Ancak din sosyolojisi alanında sosyoloji ya da sosyal bilimlerin çeşitli alt disiplinlerinden gelen araştırmacılar da farklı sosyal ve dinsel habituslarla var olabilmektedir. Özellikle ilahiyat eğitimi alanlar için teolojik ilkelerin ve bu ilkelerden kaynaklı kaygıların, bilimsel ilkelere ve kaygılara ağır bastığı; din sosyolojisi alanında inançların egemen olduğu bir dinsel alana ait olmanın ve din sosyolojisi bilimi altında çeşitli akademik pratiklerde bulunmanın yukarıda bahsedilen sıkıntılarla karşılaşma ihtimalini doğuracağını söylemek, Bourdieusyan bakış açısından mümkün görünmektedir. Dolayısıyla bu tarz çalışmalar, yaşantısal dinsel deneyimlerin ve içinde bulunan teolojik ve kurumsal habitusun araştırma nesnesine aktarılması riskini taşıyabilmektedir. Bu noktalardan hareketle düşünümsel bir anlayışla gerçekleştirilen analizlerde Türk ya da İslam toplumlarındaki mevcut tüm sosyal ve dinsel sağduyulardan kopularak kutsal olan her türlü şey, isim, sıfat sosyolojik analize tabi tutulabilmelidir. Kolektif olan her yerdedir mottosuyla özellikle kolektifin bilişsel şemalarda, kullanılan dilde, yani bedensel hexisde kendisini gösterdiğinin bilincinde olunmalıdır. Söz gelimi, kaynağı dinsel literatüre ve söylemlere dayanan kelimelerin tercihinde araştırmacı ve kutsal arasındaki ilişkinin izlerine rastlamak mümkündür. Araştırmacının dilsel çerçevesi; dinsel sadakatin söz ötesi, bilinç ötesi yatınlıklarında, dil sürçmelerinde herhangi bir deyiş ya da telaffuzda hala var olduğu ve kendisini muhafaza ettiğini akılda tutmak gereklidir. Çünkü dini inanç, dilbilimsel habitusla bağlantılı bedeni bir hexisdir. Yani dini inanç taşıyıcısında gömülüdür, örtülüdür. Fenomolojik bir ifadeyle beden bir dünyaya ait olan vasıta (Bourdieu, 2016a, 144). Örneğin, Hz. Muhammed’in konu edildiği herhangi bir sosyolojik çalışmada; ona duyulan bağlılığa ve saygıya tekabül eden *Allah’ın selamı onun üzerine olsun* manasındaki S.A.V.³ kısaltmasını, araştırmacının otomatik bir şekilde kullanması ve söz konusu kullanımı olağan, hatta olması gereken şekilde kabul etmesi, bu bağlılığın ve inancın bedensel hexiste otomatik şekilde yerleştiğine işaret etmektedir. Bu durum, mevcut toplumsal ve dinsel sağduyulardan kopulmadığının ve düşünümSELLikten uzak bir araştırma pratiğinin bir göstergesidir. Yine dinsel alandaki sosyolojik çalışmalarda “Allah” ya da “Tanrı” kavramının tercihi, araştırmacının dinsel habitusunun dilsel habitus kanalıyla araştırma pratiğine yansımalarının bir işaretidir. Böyle bir örnekte araştırmacı, araştırma pratiğiyle olan ilişkisini nesnelleştirmek için sözü edilen söylemsel tercihin ve bu tercihin kaynağının ilk olarak bilinçli bir şekilde farkında olması ve bu düşünümsel farkındalıkla araştırma süreci boyunca araştırmayla olan ilişkisini kontrol altında tutması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle düşünümsel bir din sosyolojisi pratiği, araştırmacının sosyolojik araştırmasında “Allah” lafzını kullanırken dinsel aidiyetini ve inancını dilbilimsel habitusunda açığa çıkartarak bu tercihinin dinsel alandaki, dinsel aidiyetinden kaynaklandığını bilmesini ve bu doğrultuda araştırmacının söz konusu dinsel aidiyetini bilimsel alana yansıttığının bilincinde olmasını epistemolojik olarak zaruri kılar.

Kurumsal düzlemdeki aidiyetlerin ve içinde bulunan epistemik yapının dinsel tutumunun araştırmaya aktarılmasının yanı sıra bireysel düzlemdeki aidiyetlerinin de din sosyolojisi alanında yapılan düşünümsel çalışmalarda göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Tam bu noktada araştırmacıların herhangi bir dine veya dinsel mezhep, grup ya da ekole bağlı olarak kendileri ya da kendileri dışındaki farklı dinsel gruplar üzerine yaptığı çalışmalardan bahsetmek anlamlı olacaktır. Söz gelimi Sünni bir din sosyolojisi araştırmacısının araştırma nesnesi olarak Aleviler üzerine yaptığı bir çalışmada, bilinçdışı bir şekilde gruba karşı kolektif şuurun bireysel yansıması olarak araştırmacıda var olma ihtimali olan önyargı, algı, tutum ve inançların araştırma pratiğine bilinçsiz bir şekilde aktarılması riski ortaya çıkabilir. Söz konusu bilinçsiz aktarım da bu doğrultuda araştırma pratiğinin nesnellliğini tehlikeye atabilir. Dolayısıyla bahsi geçen örnekte, araştırmacı ilk olarak kendi mezhepsel durumunun ve bu durumun onda yaratmış olduğu habitusun ve bu habitusun etkilerinin olabildiğince farkında olması ve bahsedilen noktaların söz konusu araştırma nesnesi olan Aleviler üzerine yansıtılmaması hususunda sürekli olarak hem kendisine

³ Sallallahu aleyhi ve sellem

hem araştırma nesnesine hem de araştırma pratiğine bilinçli bir gözlem yaparak düşünümsel bir bakış açısıyla ilişkinin kontrol altına tutulması gerekmektedir. Diğer taraftan Alevi geleneğine ve doktrinlerine sıkı bir şekilde bağlı olan bir araştırmacının Sünnilerle ilgili araştırmalarında da aynı risklere sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Araştırmacıların sosyogenetiksel özellikleriyle ilgili son tipleştirmedeki grup açısından teolojik ya da seküler nitelikli bir eğitim aldığına bakılmaksızın dine ve dinsel alana negatif algılara sahip olan bir araştırmacının da algılarını ve düşüncelerini araştırma pratiğine yansıtması mümkün olabilmektedir. Bourdieu, dinbilimsel alanda *negatif çıkarı*, dinsel alandan dışlanmış veya atılmış dinsel alanla görülecek hesabı olanlara atfetmiştir. Ancak dinsel alandan dışlanma veya atılma durumları olmasına bakılmaksızın dinsel alana negatif algıları olanların, kendi içerisinde buldukları durumun en meşru olduğunu düşünmeleri veya iddia etmeleri de onlara bir çıkar sağladığı söylenebilir. Diğer bir ifadeyle dinsel alana karşı negatif algı da kendi içerisinde araştırmacıya negatif çıkar bahşeder. Söz konusu negatif örtülü çıkar, bilimsel bir pratik şeklinde sunulmuş araştırmacı bilimsel bir sembolik şiddet uygulayıcısı olabilecektir. Söz gelimi materyalist bir çerçeveye dine yaklaşan bir sosyolog dinsel olguları sadece çatışma temelinde açıklayarak dinsel olguların bütünleştirici ya da düzen işlevini göz ardı edebilecektir ki, mevcut sosyal gerçekliklerin önemini görmezden gelerek söz konusu dinsel olguyu adeta yok sayabilecektir. Görüldüğü üzere düşünümsel nitelikli dinsel çalışmalarda mesele, herhangi bir dinsel aidiyetin olup olmadığı değildir. Söz konusu dinsel inanışların, aidiyetlerin ve din olgusuna karşı bakış açılarının ve bu alanlarla ilişkilerin farkında olunması ve kontrol altına alınması durumudur. Dolayısıyla araştırmacılar din sosyolojisine yönelik araştırmalarında araştırma pratiğindeki inceleme nesnesiyle olan ilgi, duygu ve düşüncelerini diğer bir ifadeyle bu nesneyle olan ilişkilerini fark etmesi gerekmektedir. Düşünümsel araştırma pratiği boyunca bu ilişkinin gözden geçirilmesi ve sürekli kontrol edilmesi elzemdir.

Türkiye örneğinde düşünümsel din sosyoloji pratikleri için sadece dinsel aidiyetlerin değil, araştırma nesnesi din olduğunda her türlü sosyal ve siyasal sağduyuların veya aidiyetlerin de göz önünde bulundurulması en az dinsel aidiyetlerin kontrol altına alınması kadar önem arz etmektedir. Bu tarz çalışmalar, Bourdieu'nun din sosyolojisi alanındaki *sosyolog rahipler* kavramsallaştırmasının bazı zamanlarda Türk din sosyolojisi alanında adeta sahip oldukları siyasal görüşler çerçevesinde *sosyolog siyaset adamlarına* veya *din sosyoloğu siyaset adamlarına* evirildiği söylenebilir. Söz gelimi herhangi bir siyasi partiyle inorganik bağlara sahip olan araştırmacıların bu partilerin herhangi bir dine ya da dinsel yapıya genel anlamdaki kollektif bakış açısını, araştırma pratiğine aktarması oldukça olası gözükmektedir. Söz gelimi Türk siyasal hayatında muhafazakâr karakterli bir parti olarak değerlendirilen Adalet ve Kalkınma Partisi ile bağlı olan bir araştırmacının habitusu, partinin genel anlamdaki dinsel yapılara menfi veya müspet bakış açısından etkilenerek bilinçdışı olarak bu bakış açılarını araştırma pratiğine yansıtması söz konusu olabilmektedir. Diğer yandan Türk siyasal alanının seküler karakterli bir partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi ile inorganik bağları olan bir araştırmacının da dinsel alandaki çalışmalara, içinde bulunduğu bağlardan ve aidiyetlerden dolayı bahsi geçen benzer aktarımları yapabileceği mümkündür. Dolayısıyla araştırmacının kendisini ve bağlılıklarını düşünümsel bir tavırla öz gözlem yaparak araştırmanın öznesi yapmadığı sürece, nesnel bilgiler üretmesi oldukça zor görünmektedir. Bahsi geçen örneklerden hareketle, düşünümsel bir din sosyolojisi pratiği için araştırmacı, ilk olarak kendisini araştırma öznesi pozisyonundan araştırma nesnesi pozisyonuna geçirmek durumundadır.

Bourdieu'nun din sosyoloji alanında düşünümsellik üzerine özellikle durmasının sebebi ifade edildiği üzere düşünümsel olmayan araştırma pratiklerinin dinsel sembolik şiddet üretme eğilimidir. Bu doğrultuda Türk din sosyolojisi alanında *ilahiyatçı* olmanın sağlamış olduğu dinsel veya dinbilimsel sermayenin üzerinde durulmalıdır. Dinsel sermaye dinsel alanın oluşmasında gerekli olan kutsal bilginin üretimine ve yeniden üretiminde sahip olunan yetkinliğe karşılık gelmektedir. Dinsel alanda dinsel sermayenin ilk sahibi ve başlatıcısı peygamberken, sırasıyla dini sermayenin üreticisi din adamları, papazlar, büyücüler, din bilgini alimler vb. aktörler olmaktadır (Bourdieu, 1991b, 9). Dini sermaye; sembolik, sosyal, kültürel ve siyasal vb. diğer sermaye türlerine dönüştürülerek etkinliği artabilmektedir. Dini sermaye, diğer alandaki sermaye türlerine dönüştürülmesi ya da aktarılabilmesi durumunda daha fazla ekonomik ve politik alanda var olmayı ve tahakküm kurmayı beraberinde getirmektedir. Bu kapsamda Türk din sosyolojisi alanında "ilahiyatçı" olmak, hem dinsel alandaki sermayeye hem de bilimsel alandaki bilimsel sermayeye aynı anda vakıf olmak anlamına gelmektedir. Söz konusu sembolik etiket, üretilen her türlü dinsel kaynaklı bilimsel doksada dinsel sembolik şiddet teklini elinde bulundurmaktan açısından meşru bir gerekçedir. Çünkü "ilahiyatçı" olmak hem dinsel alanda hem dinbilimsel alanda kişiye önemli bir sermaye bahşeder. Dolayısıyla Bourdieu düşünümsel olmayan araştırma pratiklerinde, dini alanın sınırlarını belirleyen ve yeniden belirleyen din bilginlerinin, bilimsel

nesnellik doksasında ve bilimsel alanda oyuncular olarak, görünüşte çıkarları yokmuş gibi belirli bir oranda meşru şekilde yanlış tanınan bir sembolik şiddet uygulamakta olduğunu söyler (Bourdieu, 1991b, 10). Bilimsel alanda dinsel kaynaklı bir tahakküm yaratmamak ve söz konusu şiddetin engellenebilmesi için din sosyolojisi bilim alanındaki araştırmacıların dinsel alanla olan ilişkilerine, ürettikleri sosyolojik söylemlere ya da dinsel alandan güç alınarak üretilen bilimsel bilgiye radikal şüpheyle yaklaşılması adına din sosyolojisi araştırma pratiği bağlamında düşünümSELLİĞİN epistemolojik bir zorunluluk olduğunu ifade edebiliriz.

Son olarak; düşünümsel din sosyolojisi araştırma pratikleri için Türk din sosyolojisi alanının yapısı dikkate alındığında, aktörlerinin yaşantısal, dinsel, bilimsel kökenlerinin ve metodolojik tercihlerinin önem arz ettiği görülmektedir. Söz konusu bu çeşitlilik içerisinde düşünümsel pratiklerin gerçekleşmesinde Bourdieusyan bir düşünümSELLİĞİN bireysel bir girişim olmaktan öte kolektif bir girişim olarak değerlendirilmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla alanın epistemik icracıları alanda üretilen araştırmalara bireysel önyargılardan uzak bir şekilde eleştirel yaklaşması, bu doğrultuda araştırmacıların birbirlerine ve araştırmalarına geribildirimde bulunmaları düşünümSELLİK tavrını epistemik bir kültür haline getirecektir. Araştırma pratiklerine kolektif epistemolojik bakış, bireysel epistemolojik bakışların olası kör noktaları en aza indirebileceğinin altı çizilmelidir. Böylelikle din sosyolojisi alanındaki nesnellİĞİN söz gelimi bireysel inancın ve ideolojilerin ya da diğer dinsel sağduyuların, kurumsal aidiyetlerin olabildiğince paranteze alınmasıyla sağlandığı inancının yanılsamaları bertaraf edilecektir. Din sosyolojisi araştırma pratiklerinde nesnellik için tercih edilen “paranteze alma” eğilimi, nesnellik illüzyonu yaratmaktan öteye geçemediğini ifade etmemiz mümkündür. Çünkü sosyal evrene ait olan araştırmacı; siyasi, sosyal, kültürel, dinsel ve hatta bilimsel düşünce kalıpları ve sağduyularıyla bu evrenden çıkması mümkün değildir. O halde yapılması gereken içinde bulunulan evrenin olası etkilerinin araştırmacıdaki yansımalarını belirlemektir. Diğer bir ifadeyle araştırmanın öznesi olan araştırmacıyı ilk olarak araştırmanın nesnesi haline getirmek ve söz konusu araştırma nesnesiyle olan ilişkiyi araştırma pratiği boyunca göz önünde bulundurmaya önem arz etmektedir. *Sosyal olan her yerdedir* mottosunun sürekli akılda tutulması düşünümSELLİĞE kapı aralayan çalışmaları daha fazla mümkün hale getirecektir.

5. Sonuç

Sosyal bilimlerde nesnellik konusu birçok düşünürün bilim felsefesinde kendisine yer bulmuştur. DüşünümSELLİK bir diğer ismiyle refleksivite, Bourdieu'nun genelde sosyal bilimlerin özelde de sosyolojinin daha nesnel bir statü kazanabilmesi adına benimsediği ve geliştirdiği bilimsel bir tavrıdır. Bourdieu sosyolojik silahlarını kendisine doğrultmaktan imtina etmeyen bir sosyologdur ve bunun önemine sürekli vurgu yapmaktadır. Daha nesnel çalışmalar için gerekli olan bu tavrı, sürekli kendi araştırmalarında benimsemeye gayret etmiştir.

Bilim insanı da sosyal bir evrene aittir. Dolayısıyla bu evrenin sağduyusuna sahip olmakla birlikte aynı zamanda içinde bulunduğu entelektüalist evrenin de bir parçasıdır. Hem sosyal hem de entelektüalist evreninin bir ürünü olan bilim insanı söz konusu bu evrenlerin sağduyularını, varsayımlarını, duygu ve düşüncelerini araştırma nesnesine yansıtma ihtimali yüksektir. Olabildiğince nesnel bir araştırma için, gündelik hayatın bilinen ön kabullerinden kurtulmak zorunluluk teşkil etmektedir. Dünyanın gizli ya da açık olgularını ortaya çıkarmak ancak düşünümsel bir araştırma pratiğiyle mümkündür. Çünkü gündelik bilgiyle hareket eden bir sosyolog doksavari anlayışların algılama ve değerlendirme tarzlarının tutsaklığından kurtulamaz. Dolayısıyla sosyolog araştırma nesnesine karşı tutumunu ve bu tutumdan kaynaklı ilişkisini iyi analiz etmelidir. Bu bağlamda ilk etapta araştırmanın öznesi olan araştırmacı, araştırma nesnesiyle olan ilişkisini nesnelleştirerek araştırmanın nesnesi konumuna gelmelidir. Böylece kendisinin ve sosyolojik nesnesiyle olan ilişkisinin sosyolojik bir analizine odaklanır. Söz konusu yaklaşım tarzı, araştırmadaki varılan sonuçların daha fazla kontrol edilmesini sağlar. DüşünümSELLİK sayesinde sosyolog; kendi oto analizini gerçekleştirir. Diğer taraftan nesne ve nesneyle olan ilişki test edilirken, araştırmacının bilimsel değerlendirme kategorilerinin de test edilmesi gereklidir. Araştırma pratiğinde gerek bireysel, gerek entelektüalist kolektif bilinçdışının varlığı sürekli akılda tutulması gereken bir durumdur. Söz konusu özelliğiyle düşünümSELLİK, bireysel bir epistemolojik girişim değildir. Her ne kadar bilim adamı düşünümsel bir tavır takındığını iddia etse de bu tavrın kör noktaları olacaktır. Söz konusu kör noktaların azaltılması adına daha düşünümsel araştırma pratikleri için diğer bilim adamlarının da iş birliğine ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla düşünümSELLİK bireysel olmaktan öte kolektif bir epistemolojik girişimdir.

Sosyolojinin bir alt disiplini olan din sosyolojisi alanı da bu epistemolojik tavrı dikkate alması oldukça yerinde olacaktır. Din sosyoloğu da belirli bir sosyal ve genellikle belirli bir dinsel evrene ait olabilmektedir. Din sosyoloğunun bilişsel habitusu hem içinde bulunduğu bilimsel teolojik evrenden hem

de sosyal dinsel evrenden etkilenecek oluşur. Bu evrenlerin ürünü olan söz konusu bilişsel habitusun, araştırma nesnesine ve araştırma pratiğine aktarımının en aza indirilebilmesi için epistemolojik bir araç olarak düşünümSELLİK tavrının benimsenmesi önemlidir. Bu doğrultuda her türlü sosyal ve dinsel sağduyunun farkına varılarak ve bu sağduyulardan kopularak söz konusu düşünümsel tutumun alanın tüm entellektüelleri arasında kollektif epistemik bir tavır olarak benimsenmesi, daha nesnel ve bilimsel bir din sosyolojisi alanı için epistemolojik bir gereklilik olduğu ifade edilmelidir.

Türk din sosyolojisinde düşünümsel araştırma pratiklerinin artması için araştırmacıların araştırma nesnelere olan ilişkilerinin analiz edilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda araştırmacıların alana katılmalarının arkasında yatan sebeplere ve alanda hangi konumda bulduklarına bakmak anlamlı görünmektedir. Çünkü epistemolojik olarak gerek bireysel, gerek kollektif düzlemde kullanılan dinsel ve dilsel habitusun, alandaki konum almaların, sahip olunan çıkarların ve bilimsel tercihlerin farkında olmak, olası aktarımları kontrol etmek bağlamında düşünümsel çalışmalara olanak sağlayacaktır. Alanın yapısı itibarıyla bilimsel görünümlü dinsel sembolik şiddet üretiminin engellenmesi için araştırmacıların özellikle dinsel ve bilimsel çıkarlarının iyi analiz edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Bloor, D. (1976/1991). *Knowledge and Social Imagery*. USA: Chicago Press.
- Bourdieu, P. (1988a). *Homo Academicus*. (Translated by Peter Collier), Stanford-CA: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (1988b). Vive la Crise!: For Heterodoxy in Social Science. *Theory and Society*, Vol. 17, No. 5, *Special Issue on Breaking Boundaries: Social Theory and the Sixties*. September, ss. 773-787.
- Bourdieu, P. (1991a). Aspirant Philosophe. *Un Point de Vue Sur Le Champ Universitaire Dans Les Annees*, 50. ss. 15-24 in *Les Enjeux Philosophiques Des Annees 50*. Paris: Centre Georges Pompidou.
- Bourdieu, P. (1991b). Genesis And Structure Of Religious Field. *Comparative Social Research*, Volume 13, ss. 1-44.
- Bourdieu, P.ve Wacquant, L. J. D. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: Polity Press.
- Bourdieu, P. (2010). *Bekârlar Balosu*. (Çeviren Çağrı Eroğlu), Ankara: Dost Kitabevi.
- Bourdieu, P. (2012). *Bir Otoanaliz için Taslak*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Bourdieu, P. (2000). *Pascalian Meditations*. (Translated By Richard Nice), Stanford, CA: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (2016a). *Seçilmiş Metinler*, (Çeviren Levent Ünsaldı), Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Bourdieu, P. (2016b). *Sosyoloji Meseleleri*. (Çevirenler: Filiz Öztürk, Büşra Uçar, Mustafa Gültekin, Aslı Sümer), Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Bourdieu, P., Chamboredon, J. C. ve Passeron, J. C. (1991). *The Craft Of Sociology Epistemological Preliminaries*. (Ed) Beata Kraus, (Trasnlated by Richard Nice). Berlin, New York: Walter De Gruyter.
- Calhoun, C. (2016). Bourdieu Sosyolojisinin Ana Hatları. *Ocak ve Zanaat- Pierre Bourdieu Derlemesi*, Derleyenler; Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Garlfinkel, Harold (1967). *Studies in Ethnometodology*. Englewood Cliffs-New Jersey: Prentice Hall.
- Goldner, W. A. (1970). *The Coming Crisis of Western Sociology*. U.S.A: Basic Books.
- Jourdan, A. ve Naulin, S. (2016). *Pierre Bourdieu'nun Kuramı ve Sosyolojik Kullanımları*. (Çeviren Öykü Elitez), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mehan, H. ve Wood, H. (1975). The Morality of Ethnomethodology. *Theory and Society*, Vol. 2, No. 4. Winter, ss. 509-530.
- Rey, T. (2014). *Bourdieu on Religion. Imposing Faith and Legitimacy*, London-New York: Routledge Taylor and Francis Group.
- Swartz, D. (2015a). *Kültür ve İktidar*. (Çeviren Elçin Gen), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Swartz, D. (2015b). Bourdieucu Perspektiften Sosyolojik Analiz İçin Meta İlkeler. Philip S. Gorski (Ed), *Bourdieu ve Tarihsel Analiz*, (Çeviren Özlem Akkaya), Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Taş, K. (2005). Din Sosyolojisi Araştırmalarında Objektiflik Problemi, *Tabula Rasa Dergisi*, 5 (13). ss. 210-219.
- Taylor, S. E. ve Crocker, J. (1981). Schematic Bases Of Social Information Processing. In E.T. Higgins, C.P. Herman ve M.P. Zanna (Eds.), *Social cognition: The Ontario Symposium* (Vol. 1), Hillsdale, N.J. : Erlbaum.
- Webb, J., Schirato, T. ve Danaher, G., (2002). *Understanding Bourdieu*. London, UK: Sage Publications.